

Kansallisvaltio – luokkataistelua vahvempi kertomus

Kun Viro muiden Baltian maiden mukana liitettiin Neuvostoliittoon vuonna 1940, oli Neuvostoliiton kommunistisen puolueen (NKP)kansallisuuspolitiikka muuttunut huomattavasti Leninin ajoista. Nyt kansallisuuspolitiikan pääsuunnat määritteli Josef Stalin, jonka käsitys kansoista ja kansakunnista oli tyystin toinen kuin Vladimir Iljitsh Leninillä, Karl Marxista ja Friedrich Engelsistä puhumattakaan. Kun vielä 1920-luvun alussa Leninin puolue saattoi vahvistaa ei-venäläisten kansallisuuksien asemaa näiden ”omissa” neuvostotasavalloissa mm. virkojen täytössä ja kielipolitiikassa, oli venäjän ja venäläisten rooli puolueen arvostuksessa noussut jyrkästi Stalinin vakiinnutettua valtansa 1920-luvun jälkipuolella. 1930-luvun lopulle tultaessa NL:n ei-venäläiset kansallisuudet olivat joutuneet NKP:ssa vahvasti epäilyksenalaisiksi; olihan Stalin itse jo vuonna 1934 todennut, että nationalismin rippeet elävät vahvimpina Neuvostoliiton kansallisuuspolitiikassa. Tällä hän viittasi mm. maatalouden kollektivoinnin vastustukseen Ukrainassa.¹

Tämän artikkelin pääkysymyksenä on, millainen oli Stalinin johtaman NKP:n käsitys kansasta, kansakunnasta ja valtiosta ja miten se näkyi suhtautumisessa uuden ”sosialistisen kansakunnan”, virolaisten, historiaan Stalinin valtakauden lopulla eli 1940-luvun lopulta vuoteen 1953. Kysymyksen voi esittää myös toisin: Miten virallinen nationalismi ilmeni stalinistisessa kertomuksessa Viron historiasta? Pyrin vastaamaan kysymykseen paitsi vertailemalla Stalinin kansa, kansakunta ja valtio -käsityksiä Leninin vastaaviin käsityksiin, myös analysoimalla sitä tapaa, jolla NKP pyrki hyödyntämään historiaa ja historiankirjoitusta propagandassaan.

Viron sosialistinen neuvostotasavalta ja sen historiankirjoitus on oiva esimerkki siitä, miten vaikeata on yrittää saada ihmisiä samastumaan sellaiseen ylhäältä annettuun kertomukseen, joka nojaa negaatioihin, varsinkin etnisesti, kielellisesti ja kulttuurillisesti suhteellisen eheän yhteisön jakaman historiakokemuksen

ja sen jäsentämän kollektiivisen identiteetin kieltämiseen. Mielenkiintoisen kysymyksestä tekee se, että Stalinin NKP:lla ei ollut aiempaa kokemusta siitä, miten kansainväliseen järjestelmään monin tavoin etabloitunut ja integroitunut kansallisvaltio tulisi pyyhkiä pois ihmisten mielistä. Käytännössä puolue sovelsi virolaisiin, latvialaisiin ja liettualaisiin kohdistetussa historiapropagandassa samanlaista retoriikkaa ja dogmatismia kuin muuallakin Neuvostoliitossa.

Päälähteinäni ovat toisaalta Stalinin kirjeet, puheet ja artikkelit vuosilta 1913–1929, jolloin hän muotoili omia käsityksiään kansoista ja kansakunnista, toisaalta neuvostohistoriankirjoituksen tuottamat tekstit Viron historiasta, ennen kaikkea vuonna 1952 ilmestynyt ensimmäinen neuvostomarxilainen yleisesitys Viron historiasta, *Eesti NSV ajalugu*. Neuvostoliiton historiapolitiikkaa olen käsitellyt huomattavasti laajemmin mm. omassa väitöskirjassani *Kansallisen epäonnistumisen historia* (2001). Samaa aihepiiriä ovat käsitelleet myös mm. ruotsalaiset Klas-Göran Karlsson, Kristian Gerner ja Stefan Hedlund sekä yhdysvaltalainen Lowell Tillet.

Itsenäisestä valtiosta neuvostotasavallaksi

Miehitettyään kesäkuussa 1940 Baltian maat Neuvostoliitto julisti elokuussa Viron, Latvian ja Liettuan liittyneen vapaaehtoisesti ”neuvostokansojen suureen perheeseen”.² Kaksi vuosikymmentä itsenäisiä ja suvereenieja kansallisvaltioita³ rakentaneet kansakunnat muuttuivat, marxilais-leniniläisiä termejä käyttäen, ”riippuvaisista porvarillisista kansakunnista” ”vapaiksi sosialistisiksi kansakunniksi”. Stalinin hallinto väitti Baltian maissa kesällä 1940 tapahtuneen proletariaatin vallankumouksen, joka lakkautti ”porvariston fasistiset diktatuurit”.⁴

Stalinin Neuvostoliitto oli vuoden 1936 perustuslakinsa mukaan federaatio, jonka pohjana oli neuvostotasavaltojen vapaaehtoinen ja tasa-arvoinen liitto. Muodollisesti neuvostotasavaltojen suvereniteettia rajoitti vain perustuslaki siltä osin, kun asia kuului sen ”kompetenssiin”. Jokaisella neuvostotasavallalla oli oma perustuslakinsa, jonka tosin tuli olla ”täysin yhdenmukainen” NL:n perustuslain kanssa. Perustuslaki takasi jäsentasavalloille oikeuden vapaasti erota liitosta. Myöskään neuvostotasavaltojen alueita ei saanut perustuslain mukaan muuttaa ilman näiden suostumusta.⁵

Käytännössä NL:n perustuslaki ei antanut neuvostotasavalloille juuri minkäänlaista itsemääräämisoikeutta, eroamisoikeudesta puhumattakaan. Federaatio oli Stalinin aikana ja myöhemminkin lähinnä kulissi, sillä neuvostotasavallat, niiden kommunistiset puolueet, korkeimmat neuvostot tai ministerineuvostot, eivät olleet millään tavalla suvereenia toimijoita aluettaan tai väestöään koskevilla päätöksillä.⁶ Neuvostoliitto loikin 1920-luvulla modernien kansallisvaltioiden tasaveroista yhteisöä lähinnä retorisesti jäljittelevän järjestelmän, jossa suurimmat vähemmistökansat saivat oman neuvostotasavaltansa, pienemmät autonomisen sosialistisen neuvostotasavaltansa tai autonomisen alueensa. Neuvostotasavalta oli sopiva väline ”sosialististen kansakuntien” tasavertaisuuden ja niiden liiton vapaaehtoisuuden osoittamiseen.

Vuonna 1940 NL:oon liitetyt Viro, Latvia ja Liettua olivat joka tapauksessa eri asemassa verrattuna muihin neuvostotasavaltoihin. Virolaiset, latvialaiset ja liettiläiset olivat olleet omasta kansallisesta identiteetistään ja historiastaan tietoisia kansakuntia jo kauan ennen lokakuun 1917 bolshevikkivallankumousta ja kansallisvaltioitakin Baltian maat ehdivät olla 20 vuotta. Jo ennen kuin itsenäistyminen oli esimerkiksi Virossa tullut edes haaveeksi, oli kansallismielinen poliittinen ja kulttuurillinen eliitti löytänyt, rekonstruoinut ja konstruoinut stereotyyppioita, symboleja, myyttejä ja menneisyyden tulkintoja, joista rakentui kertomus kansakunnasta ja sen menneisyydestä. Menneisyyden kansallisromanttiset tulkinnat eivät syntyneet tyhjästä, vaan niiden taustalla oli kansanomaisia uskomuksia ja myyttejä kansanluonteesta sekä kollektiivisista kokemuksista säilynyttä perimätietoa. Esimerkiksi kertomukset muinaisten virolaisten yhteisöstä elivät kansantarustossa, jota hyödyntäen ER. Kreutzwald kokosi E. Lönnrothin innoittamana virolaisten omakuvaa ja menneisyyskäsitystä rakentaneen Kalevipoeg-epoksen (1857-1861).⁷

Kertomus kansakunnasta ja sen menneisyydestä onkin modernin ajan perusmyytti, joka integroi eri sosiaalisiin, alueellisiin ja murteellisiin ryhmiin kuuluvat ihmiset yhteen. Kansakunta oli ja on modernille ajalle luonteenomainen kuviteltu yhteisö, kuten mm. Benedict Anderson on todennut.⁸ Mutta se ei mielestäni ole pelkästään moderni konstruktio, vaan osa yhteisöllisen tietoisuuden ja yksilön samastumispotentiaalin kehitystä, joka on saanut ihmiset identifioitumaan historian kuluessa yhä suurempiin, kaukaisempiin ja abstraktimpiin yhteisöihin.

Imperiumin virallinen nationalismi säilyi

Neuvostoliiton kommunistisen puolueen suhtautumisesta moderniin kansallisvaltioon tuli vuodesta 1940 alkaen konkreettinen kysymys. Neuvostoliitto oli miehittänyt Viron, Latvian ja Liettuan, joista jokainen oli perustanut oman olemassaolonsa ja järjestelmänsä yhtenäisen kansakunnan ideaan ja länsimaiseen demokratiaan.⁹ NKP:n mukaan näissä maissa oli kuitenkin tapahtunut ”sosialistinen vallankumous”, jossa kansallinen porvaristo syrjäytettiin vallasta. Neuvostovalta pyrkinä aina 1940-luvulta 1980-luvun lopulle asti osoittamaan Baltian maiden asukkaille, että kansallisvaltio ei ollut se historiallinen päämäärä, johon virolaiset, latvialaiset ja liettualaiset pyrkivät. Sen sijaan päämääräksi asetettiin sosialismin rakentaminen yhdessä muiden neuvostokansojen kanssa. Propagandassa ja historiankirjoituksessa Viro, Latvia ja Liettua esitettiin maina, joissa proletariaatti oli ”palauttanut neuvostovallan”.¹⁰ Näin Baltian maiden liittäminen Neuvostoliittoon voitiin esittää loogisena osana lokakuun vallankumouksen kerronnallista jatkumoa.

Marxismi-leninismi määritteli nationalismin vain kapitalistiseksi ideologiaksi ja siten yhdeksi aatteelliseksi vastakohtakseen. Käytännössä Neuvostoliitto silti jatkoi, varsinkin Stalinin noustua valtaan, Venäjän imperiumissa jo 1800-luvun alussa, Napoleonin sotien vaikutuksesta omaksuttua virallista nationalismia (Andersonin termi). Tälle oli ominaista venäläiskansallisten symbolien käyttö, venäjän kielen ja kulttuurin merkityksen korostaminen sekä venäläistä väestöä ei-venäläisillä alueilla suosiva hallinto ja politiikka. Stalinin Neuvostoliitossa kaiken edellämainitun väitettiin lujittavan yleistä isänmaallisuutta neuvostovaltiota kohtaan, sillä neuvostopatriotismin väitettiin olevan vapaan luokkayhteiskunnan ja imperialistisen valtion etnisistä jännitteistä. Kuten Romanovit aikanaan, myös Stalin ja muut syntyperältään ei-venäläiset neuvostojohtajat pyrkivät olemaan venäläisyyden esikuvia ja lujittamaan sitä. Samoin kuin Napoleon havahdutti Romanovit kansallisuusaatteen palolle, Hitlerin nousu Saksassa sai Stalinin hyödyntämään entistä vahvemmin nationalistista retoriikkaa.¹¹

Andersonin mukaan tyypillisiä virallisen nationalismin ilmenemismuotoja monikansallisissa imperiumeissa, kuten Venäjällä, Britanniassa ja Ranskassa,

ovat olleet mm. keskusjohtoinen koululaitos, militarististen perinteiden ylläpito, valtiollinen, hallitsijakeskeinen propaganda sekä historiankirjoitus virallisten ohjeiden ja etiketin mukaan.¹²

NKP:n propagandassa ja historiankirjoituksessa virallinen nationalismi ilmeni mm. "neuvostokansojen ystävyys" (Lenin ja Stalin), venäläisten senioriteetti (Stalin), ikuinen venäjän kieli (Stalin) ja "neuvostokansa" (Brezhnev) –opinkappaleissa.¹³ Kansallisten traditioiden väitettiin virallisesti palvelevan sosialismia ja kansojen yhdenvertaisuutta, mutta niin Stalinin kuin hänen seuraajiensakin venäläistämiskampanjat todistivat pikemminkin venäläisen nationalismin vahvuudesta. Kun sosialistisen kulttuurin väitettiin olleen Neuvostoliitossa muodoltaan kansallista ja sisällöltään sosialistista, kommunistisen puolueen oma kansallisuuspolitiikka oli muodoltaan internationalistista, mutta sisällöltään nationalistista.

Marxille ja Leninille nationalismi oli ideologista hämäystä

Dialektisen ja historiallisen materialismin muotoilleiden Marxin ja Engelsin näkökulmasta kansakuntia reaalina historian voimina ja toimijoina ei ollut olemassa; ne olivat vain kapitalistisen tuotantotavan kulttuurista kuorrutusta ja porvarillisen yhteiskunnan päällysrakennetta. Marx ja Engels näkivätkin kansakunnan lähinnä seipitteenä ja illuusiona, jolla porvaristo yritti ajaa omaa asiaansa väittämällä porvariston luokkaetuja koko kansan eduiksi. Tosin Marx ja Engels pitivät kansakuntaa osin hyödyllisenäkin seipitteenä ja relevanttina historiallis-pragmaattisena käsitteenä; he jopa kannustivat puolalaisten läpi koko 1800-luvun jatkuneita itsenäisyyspyrkimyksiä. Porvarillinen nationalismi oli kelvollinen ase vielä taantumuksellisempia imperiumeja vastaan.¹⁴

Bolshevikkipuolueen johtaja Lenin pyrki jo ennen vuoden 1917 Venäjän vallankumouksia osoittamaan, että kansallistunne, nationalismi ja puhe kansallisesta kulttuurista olivat porvarillisessa (tai reformistisessa) muodossaan ideologista hämäystä ja huumetta, jotka aiheuttivat sekaannusta proletariaatin keskuudessa. "Porvarillinen nationalismi" oli Leninille ja bolshevikeille kansainvälisen luokkatietoisuuden ja solidaarisuuden antiteesi. Leninin mukaan porvarillinen nationalismi ja proletaarinen internationalismi olivat keskenään vihamie-

lisiä ja edustivat kokonaan erilaisia maailmankatsomuksia kapitalistisen järjestelmän sisällä. Silti Leninin mukaan kansallisuudet sinänsä ovat historiallisia tosiasioita ja kansallisten liikkeiden synty ymmärrettävää ja jopa edistyksellistä silloin, kun ne kamppailivat sortajiaan, esimerkiksi Venäjän tai Britannian imperiumia vastaan. Sen pidemmälle proletariaatti ei kuitenkaan voinut kansallisia vapautusliikkeitä tukea. Kansallisuus ja idea kansakunnan synnystä olivat porvarillisessa muodossaan Lenininkin mukaan harhakuvitelmia.¹⁵

Toisaalta Lenin ymmärsi, että kansojen poliittisen itsemääräämisoikeuden ja etnisten vähemmistöjen oikeuksien tunnustaminen olisi edullista vallankumoukselle. Käsitystä Venäjästä ”kansojen vankilana” alettiin hyödyntää jo Venäjän sosialidemokraattien propagandassa. Vuoden 1917 bolshevikkivallankumouksen ja sisällissodan yhteydessä puolueen suhtautuminen kansallisiin itsenäisyyspyrkimyksiin oli paljolti poliittisten, taloudellisten ja sotilaallisten olosuhteiden sanelemaa. Länsivaltojen, Puolan ja tsarin armeijan kenraaleiden ahdistamina bolshevikit näkivät parhaaksi suostua imperiumin ”sorrettujen kansojen” itsenäisyysvaatimuksiin.¹⁶ Tuolloin Suomi, Puola, Liettua, Latvia ja Viro onnistuivat irrottautumaan Venäjästä ja rakentamaan itsenäisyytensä kansallisvaltion yksi kansa – yksi valtio -ideaalia mukaillen.

Stalin olisi sallinut neuvostokansoille vain autonomian

J.V Stalin oli muotoillut omat kansallisuuspoliittiset teesinsä jo ennen ensimmäistä maailmansotaa. Vuonna 1913 hän myös määritteli kansakunnan. Stalin ei hyväksynyt aikansa sosialidemokraattisten ajattelijoiden, kuten austromarxistien Otto Bauerin ja Rudolf Springerin määritelmiä, joissa korostuivat kansan ”luonne” tai ”yhteinen kohtalo”. Stalinin mukaan kansakunta on historiallisesti syntynyt, vakaa ihmisyyhteisö, joka on muodostunut yhteisen kielen, alueen, talouselämän ja yhteisenä kulttuurina ilmenevän psykologisen koostumuksen pohjalta. Ollakseen kansakunta, yhteisön tuli kuitenkin täyttää nämä kriteerit. Stalinin mukaan kansakunta on historiallinen, muutoksille altis ilmiö, jolla on alku ja loppu.¹⁷ Jo tässä vaiheessa oli nähtävissä, että Stalin ei pitänyt kansakuntia vain porvarillisen ideologian retorisinä ilmiöinä, vaan historiallisina tosiasioina, joita voitiin kyllä käyttää hyväksi niin porvarillisessa kuin proletaarisessa-

kin propagandassa. Nationalismin hyödyntäminen tuli näkyviin jo vuoden 1918 tammikuussa, jolloin Stalin tulkitsi kolmannessa yleisvenäläisessä neuvostojen kongressissa, että kansojen itsemääräämisoikeus ei ollut porvariston itsemääräämisoikeutta, vaan ”kansan työtätekevien joukkojen” itsemääräämisoikeutta. Stalin pitikin kansojen itsemääräämisoikeutta vain välineenä, jolla voitiin lujittaa sosialismin asemaa Venäjällä.¹⁸

Venäjän vallankumouksen jälkeen bolshevikkien suhtautuminen nationalismiin ja kansallisvaltioihin muuttui yleisestikin jyrkemmäksi. Neuvostotasavaltojen järjestelmä oli vuosien 1919-1922 aikana bolshevikkijohtajien keskuudessa syntynyt kompromissi, jonka tarkoituksena oli toisaalta yhdistää Venäjän imperiumin länsilaidan alueet Valko-Venäjä, Ukraina, Armenia, Georgia ja Azerbaidzhan tiiviimmin Venäjään ja toisaalta saattaa Keski-Aasian kansat, kuten kazahit, turkmeenit, uzbekit, tadžikit ja kirgiisit, modernin kehityksen tielle.¹⁹

Bolshevikkihallinnon kansallisuusasioista vastaavana komissariaattina loka-kuun vallankumouksen jälkeen toiminut Stalin ajoi jyrkkää linjaa vuosina 1919-1922. Stalinin ehdottama Ukrainan, Valko-Venäjän ja Transkaukasian (Georgia, Armenia ja Azerbaidzhan) neuvostotasavaltojen autonomisointi olisi merkinnyt näiden jo itsenäisiksi julistautuneiden neuvostotasavaltojen suvereniteetin lakkauttamista ja tarjonnut niille vain rajoitetun autonomian Venäjän sosialistisen federatiivisen neuvostotasavallan (VSFNT) alaisuudessa. Ei-venäläisten neuvostotasavaltojen bolshevikkijohtajat eivät tätä hyväksyneet. Stalin joutui vastakain Leninin maltillisemman linjan kanssa. Ratkaisu syntyi vuonna 1922 Leninin kompromissiehdotuksesta: Neuvostoliitosta tuli federaatio, sosialististen neuvostotasavaltojen liitto. Vuoden 1922 liittovaltiosopimus, jonka allekirjoittivat Venäjän, Ukrainan, Valko-Venäjän ja Transkaukasian neuvostotasavallat, takasi ei-venäläisille kansallisuuksille kulttuurillisen ja hallinnollisen autonomian, mutta samalla neuvostotasavaltojen oli luovuttava valtiollisesta suvereniteetistaan.²⁰

1920-luvun alkupuolella bolshevikit nojasivat kansallisuuspolitiikassaan hyvin vahvasti kansakunta-käsitteeseen. Neuvostoliiton väitettiin koostuvan keskenään tasa-arvoisista kansakunnista, jotka olivat vapaita kehittymään ja toteuttamaan kansallisia pyrkimyksiään. Tasa-arvoisuuden perusta olikin juuri tiettyyn alueeseen, kotimaahan kiinnittyvässä kansakunnan käsitteessä ja siten

vahvasti rajattu.²¹ Tältä pohjalta rakentui käytännössä varsin hierarkkinen malli, jossa puoluejohdon merkittävimmiksi (kansakunniksi) kokemille etnisille ryhmille annettiin mahdollisuus rakentaa ja ilmentää itseään kansakuntana niin perustuslaillisesti, lainsäädännöllisesti kuin hallinnollisestikin korkeimmalla mahdollisella tasolla eli neuvostotasavallan raameissa. Vähäisemmät vähemmistöt eivät olleet kansakuntia, vaan niiden oli tyytyminen autonomisiin neuvostotasavaltoihin ja autonomisiin alueisiin.

Neuvostojärjestelmä tuotti jopa tarkoituksellisesti moderneja kansakuntia ja tietoisuutta kansakunnasta, varsinkin NL:n Aasian-puoleisella alueella, jossa kansakuntia ei aikaisemmin ollut ollut. Esimerkiksi Eric Hobsbawmin mukaan NL:n Keski-Aasian neuvostotasavaltoja voi pitää pikemminkin bolshevikkijohtajien ideologisina luomuksina, kuin näiden kansojen omina pyrkimyksinä.²² Vaikka Keski-Aasian kansat, esimerkiksi kazahit, kirgiisit tai turkmeenit, eivät olleet koskaan kokeneet modernin kansakunnan syntyä, neuvostovalta rakensi uudet puitteet kansallisen valtiollisen elämän toteuttamiselle.²³ Sen sijaan Venäjän imperiumin läntisillä reuna-alueilla pyrkimykset valtiolliseen itsenäisyyteen olivat olleet kauan voimakkaita. Silti ukrainalaisten, armenialaisten, azereiden ja georgialaisten poliittinen itsenäisyys jäi vuosina 1918-1920 lyhyeksi välivaiheeksi. Esimerkiksi vuonna 1920 puna-armeija syrjäytti itsenäiseksi julistautunutta Georgiaa pari vuotta johtaneen menshevikkihallinnon.²⁴

Kansallisuuskysymyksissä Stalin pitäytyi 1920-luvun lopulle asti paljolti Leninin ja bolshevikkien teeseissä, joissa korostettiin tsaristisen hallinnon ja kapitalismin roolia Venäjän kansojen välisten ristiriitojen ja selkkausten aiheuttajana.²⁵ Vuonna 1923 pidetyssä Venäjän kommunistisen puolueen 12. puoluekokouksessa hän vielä hyväksyi mm. ”isovenäläistä sovinismia” vastaan nousseen ”defensiivisen nationalismin”, mutta siinäkin oli vaarana se, että kansallistunne voi muuttua muita kansallisuuksia uhkaavaksi ”aggressiiviseksi nationalismiksi”. Tämän uhan Stalin näki mm. synnyinmaassaan Georgiassa.²⁶

Stalinin uusi määritelmä: sosialistinen kansakunta

1920-luvun lopulla, jolloin Neuvostoliitto eli voimakkaan teollistumisen, maatalouden kollektivoinnin sekä puolueen sisäisen valtakamppailun aikaa, epäluulo

ei-venäläisiä kansoja kohtaan alkoi nousta entistä selvemmin esiin Stalinin retoriikassa. Leninin ja muiden bolshevikkien varoitukset isovenäläisen sovinismin vaaroista alkoivat painua taka-alalle puolueen kansallisuuspolitiikassa.

Vuonna 1927 Stalin kirjoitti Pravdassa, että puoluejohdon aiempi käsitys, jonka mukaan kansalliset vapautusliikkeet ja porvarillinen nationalismi olisivat paras tapa vapauttaa sorretut kansat, on menettänyt uskottavuutensa Lokakuun vallankumouksen jälkeen. Stalinin mukaan porvarillisesta nationalismista oli tullut keino, jolla kansakunnat voitiin paitsi erottaa toisistaan, myös hajottaa sisäisesti lisäämällä kansallisia epäluuloja työläismassojen keskuudessa.²⁷

Vuonna 1929 Stalin käsitteli kansakunnan ja kansallisvaltion eroja eräille kansallisuuspoliittisia kysymyksiä esittäneille puoluetovereille osoitetussa kirjeessään. Hän torjui esitetyn väitteen, jonka mukaan vasta kansallisvaltio teki si kansallisuudesta kansakunnan. Samalla hän esitti uuden tulkinnan siitä, mikä kansakunta on. Stalin nosti nyt esiin vuoden 1913 määritelmänsä, jonka mukaan kansa on "historiallisesti muotoutunut, pysyvä ihmisten yhteisö", joka perustui neljään yhteisesti koettuun piirteeseen: kieleen, maantieteelliseen alueeseen, yhteiseen talouselämään, ja psyykkiseen koostumukseen, joka ilmenee kansallisen kulttuurin erityispiirteinä. Stalin hylkäsi "syvällisenä väärinkäsityksenä" toverien ajatuksen, jonka mukaan viides vaatimus kansakunnan olemassaololle on erillinen kansallisvaltio.²⁸

Leniniin nojautuen Stalin määritteli myös porvarillisen ja sosialistisen kansakunnan eron. Juuri tämä käsitys kansakunnasta mää räsi pitkälle sen, miten puolue esitti maailmansotien välisen ajan propagandassaan keski- ja itäeurooppalaiset kansallisvaltiot. Porvarillinen kansakunta oli Stalinin mukaan kapitalistisen tuotantovaiheen ilmiö, joka katoaa kapitalismin sortuessa. Porvaristo ja nationalistiset puolueet olivat Stalinin mukaan kapitalismin ajalla kansakuntien johtava voima. Kansakunnan sisällä luokkarauha pyrittiin turvaamaan idealla kansallisesta yhtenäisyydestä, valloituksiin perustuvilla aluelajennuksilla, muihin kansakuntiin kohdistetulla epäluulolla ja vihalla sekä kansallisten vähemmistöjen sorrolla.²⁹

Lokakuun vallankumous synnytti Stalinin mukaan aivan uudenlaisia kansakuntia. Stalinin mukaan nämä "sosialistiset kansakunnat" olivat kyllä muodostuneet vanhoista "porvarillisista kansakunnista", mutta ne olivat eliminoi-

neet porvaristonsa ja yhdistyneet kansainväliseen proletariaattiin. Stalinin mukaan ”sosialistiset kansakunnat” erosivat porvarillisista niin luokkakoostumukseltaan, ”henkisesti olemukseltaan”, kuin sosiaalisilta ja poliittisilta tavoitteiltaan. Näitä ”regeneroituneita sosialistisia kansakuntia” yhdistivät toisiinsa työväenluokka ja internationalistinen puolue. Sosialistisissa kansakunnissa ei Stalinin mukaan ollut etnistä sortoa, vaan niissä kansat ja vähemmistöt ovat tasa-arvoisia ja kehittyvät vapaasti. Lisäksi niitä yhdistää ”taistelu valloitusotia ja imperialismia vastaan”. Tällaiset kansakunnat saattoivat syntyä vain kapitalismin eliminoimisen kautta. Näiden kansakuntien kulttuuri on sisällöltään sosialistista, vaikkakin muodoltaan kansallista, Stalin totesi.³⁰

Itä- ja Keski-Euroopan imperiumien raunioille syntyneet pienet kansallisvaltiot eivät olleet sen paremmin sosialistisia kuin imperialistisiakaan, mutta silti niissä vaikuttivat vahvoina sekä sosialistiset aatteet että kansallisuusaate, nationalismi. Selitys kiusalliseen ilmiöön löytyi Stalinin mukaan siirtymävaiheesta: sosialismin kehityksessä oli neuvostovallan myötä siirrytty vasta ”sosialismi yhdessä maassa” -aikakauteen, jolloin ei voinut vielä olla yleismaailmallisia edellytyksiä kansojen yhdistymiselle.³¹

Stalinin mukaan imperialististen valtioiden lisäksi kapitalistisessa maailmassa oli olemassa niiden ”kolonioita” ja niistä ”riippuvaisia maita”. ”Riippuvaisiksi” luokiteltiin myös Euroopan uudet pienet kansallisvaltiot, kuten Liettua, Latvia, Viro ja Suomi. Maiden itsenäistymisen Stalin tulkitsi osaksi kapitalismin rappeutumista, vaikka porvarilliset kansallisvaltiot eivät olleetkaan osa vallankumousta.³² Tähän tulkintaan sisältyivät jo suuntaviivat sille, miten Neuvostoliitto käytti ideologiaa perustellessaan myöhemmin suhtautumistaan pieniin läntisiin naapureihinsa.

Stalinin tulkinta mullisti Venäjän historian

Stalinin käsitys Venäjän historiasta, valtiosta ja kansakunnasta muuttui radikaalisti 1930-luvulle tultaessa. 1930-luvun puolivälissä historian opetusohjelmat kouluissa uudistettiin ja sosiaalitaloudellisista skeemoista siirryttiin kronologiseen tapahtumahistoriaan. Tämä oli oire siitä ristiriidasta, joka oli noussut marxilaisen teorian ja uuden stalinistisen historian välille. Tutkimuksessakin

painopiste siirtyi tuotantotapojen ja luokkayhteiskunnan analyysistä vallankumouksen kansallisten juurien, patrioottisen hengen ja neuvostovaltion teemoihin. Myös ensimmäinen neuvostovaltio tarvitsi kunniakkaan historian. Neuvostokansojen yhtenäisyys ja puoluejohtajan henkilökohtainen panos alkoivat korostua historiassa. Stalinin vuonna 1937 kirjoittamasta ns. Lyhyestä kurssista eli Neuvostoliiton kommunistisen puolueen historiasta tuli keskeisin historiateksti ja ohjenuora tutkijoille. Teos mm. rakensi myyttiä Stalinista Leninin lähimpänä työtoverina sekä siivosi puolueen historiasta jo aiemmin syrjäytetyt Stalinin vastustajat. Teos myös kuvasti sitä, että puoluejohto ja Stalin kokivat kykenevänsä ottamaan haltuun paitsi puolueen ja vallankumouksen historian, myös maailmanhistorian. Lyhyt kurssi asetti suuntaviivat menneisyydestä puhumiselle ja kirjoittamiselle.³³

Stalinistisessa historian tulkinnessa keskeisiä ilmiöitä olivat valtio ja kansakunta, erityisesti Neuvostoliitto/Venäjä ja neuvostokansa/venäläiset. Kun marxilaiset historioitsijat, kuten Mihail Pokrovski, olivat pyrkineet osoittamaan, miten dialektiikka ja universaalit lait toimivat vallankumouksen aikana Venäjällä, Stalin halusi selittää, miksi vallankumous onnistui juuri Venäjällä. Vuodesta 1934 lähtien Bolshevikkien jo aiemmin hylkäämät käsitteet kuten "isänmaa" (rodina) ja "patriotismi" (patriotizm) palasivat vuonna 1934 käyttöön niin lakiteksteissä, sanomalehdissä kuin historiankirjoissakin. Stalinistinen historiapolitiikka ja historiankirjoitus alkoivat muistuttaa monessa suhteessa Venäjän imperiumin virallista nationalismia.³⁴

Kuten ruotsalainen neuvostohistoriankirjoituksen tutkija Klas-Göran Karlsson on todennut, stalinismi merkitsi historian käyttötapojen muuttumista vallankumouksellisista konservatiivisiksi. Muutoksen sijasta puolue alkoi korostaa Venäjän historian jatkuvuutta. Tätä ilmensivät historiankirjoissa niin "hyvien" tsaarien, kuten Iivana neljännen ja Pietari ensimmäisen rehabilitointi toisen maailmansodan aikana, kuin Venäjän edistyskäsilyyden korostaminenkin. Karlssonin mukaan historiankirjoituksessa palattiin vallankumousta edeltäneisiin kansallishenkisiin ja jopa nationalistisiin käsityksiin Venäjän historiasta.³⁵ Stalin halusi nähdä venäläiset kansana, jolla on vallankumouksen kautta suuri maailmanhistoriallinen tehtävä: neuvostovaltion luominen. Dialektiikka ja determinismi saivat väistyä myyteille ja legendoille rakentuvan kertomuksen tieltä.

Historia perusteli venäläisten johtoaseman

Miten Stalinin käsitys kansasta ja kansallisuuksista sitten erosi Leninin bolshevikkien käsityksistä? Lähtökohtana Stalinilla oli idea, jonka mukaan kansat ovat tärkeä historiaa muokkaava voima ja että ne ovat erilaisia paitsi ”yhteiskunnalliselta kehitystasoltaan”, myös ”luonteeltaan”. Suurin poikkeama marxilaisesta käsityksestä lienee kuitenkin ajatus, että kansa, ainakin venäläiset, olisi jotakin ikuista ja että jotkin kansat olivat luovempia kuin toiset.³⁶ Näillä ideoilla puolue pyrki oikeuttamaan venäläisten johtoaseman neuvostovaltion ja puolueen keskeisissä elimissä.

Puolueen johtama neuvostohistoriankirjoitus alkoi myös luokitella ei-venäläisiä kansoja ”progressiivisuuden” asteen mukaan; edistyksellisimpiä olivat ne kansat, jotka olivat ”ei-uskonnollisesti” ja ”ei-nationalistisesti” suuntautuneita ja jotka olivat suhtautuneet myönteisesti Venäjään. Tällaisia kansoja olivat monet Keski-Aasian kansat, mutta eivät esimerkiksi tshetsheetit.³⁷ Edistyksellisimpiä kansoja olivat ne, jotka ryhtyivät venäläisten rinnalla kaatamaan tsaarinvaltaa ja rakentamaan sosialismia.

Venäläisten senioriteetin korostus tuli esiin mm. ”isoveli” (starshij brat) – käsitteen rehabilitoinnissa. Tsaarien Venäjällä käsitteellä oli tarkoitettu venäläisten sivistyksellistä tehtävää ja venäläisen kulttuurin korkeaa tasoa muihin imperiumin kansoihin nähden. Leninin hylkäämällä, mutta Stalinin uudelleen käyttöön ottamalla käsitteellä pönkitettiin venäläisten erityisasemaa Neuvostoliitossa. Stalin näki venäläisten olleen historiassaan täysin omaehtoisia ja itseriittoisia; jopa marxilaisen yhteiskuntafilosofian juuret löydettiin 1700-luvun ja 1800-luvun alun venäläisistä materialisteista, joiden väitettiin olevan riippumattomia lännen materialistisesta ajattelusta.³⁸

Tärkein peruste venäläisten johtoasemalle oli kuitenkin se, että Venäjä oli ainoa maa, jossa sosialismi oli voittanut, ja siksi sen kohtalosta riippui koko sosialismin tulevaisuus. Niinpä venäläisten erityisasema selittyi sillä, että se oli ensimmäinen kansakunta, joka oli lähtenyt vallankumouksen tielle ja ryhtynyt rakentamaan ”socialismia yhdessä maassa”.³⁹ Ideologisen revisionismin huipennus oli Stalinin viimeisinä elinvuosinaan muotoilema käsitys socialistisesta valtiosta yhteiskunnan ”aktiivisena ylärakenteena, joka oli välttämätön siirryttä-

essä sosialismin vaiheesta kommunismiin. Stalinin mukaan sosialistisen valtion synty teki uudet vallankumoukset tarpeettomiksi, sillä tarvittavat muutokset yhteiskunnassa voitaisiin tehdä puolueen ja valtion ohjauksessa.⁴⁰ Yksi sovellus "venäläisten senioriteetti"-opista oli historiankirjoituksessa 1940-luvulla ja 1950-luvun alkupuolella vaikuttanut ns. pienemmän pahan oppi, jonka mukaan ei-venäläisten kansojen alistaminen Venäjän imperiumiin oli periaatteellisesta kielteisyydestään huolimatta edistyksellisempää kuin niiden joutuminen jonkin muun kansan tai imperiumin alistamaksi. Materiaalisen ja henkisen edistyksen nähtiin olleen Venäjän imperiumissa aina venäläisten ansiota.⁴¹

Stalin ei voinut kumota Leninin "kansojen vankila"-käsitystä, jonka mukaan Venäjä sai itse syyttää itseään siitä, että imperiumin ei-venäläiset kansat tunsivat vihaa ja epäluuloa kaikkea venäläistä kohtaan. Kaiken lisäksi Stalin oli itsekin vahvistanut tätä käsitystä omilla kirjoituksillaan vielä 1920-luvulla.⁴² Uusi oppi muotoiltiin siten, että vankila oli imperiumi ja tsaarin hallintokoneisto, ei Venäjä sinänsä. "Neuvostokansojen ystävyys" (*druzhba narodov*) teesi sai sekin vahvistuksen tulkinnasta, jonka mukaan Venäjän kansojen veljeys lujittui vallankumouksessa, jossa ne yhdessä kaatoivat vihaamansa tsaarin hallinnon. Kun Lenin oli pyrkinyt vähentämään propagandallaan Venäjän kansojen välisiä erimielisyyksiä, epäluuloja ja pelkoja, pyrki Stalin kiistämään niiden olemassaolonkin, sekä neuvostovaltiossa että Venäjän historiassa.

Toiseen maailmansotaan mennessä ei-venäläisten kansojen historioita ei ollut vielä juurikaan kirjoitettu. Perusteokset puuttuivat, sillä Stalinin sotkeutuminen historiankirjoitukseen 1930-luvun alussa halvaannutti tutkimuksen myös ei-venäläisissä neuvostotasavalloissa. Virallisen nationalismin julkilausuttu ("neuvostokansojen ystävyys") ja julkilausumattomat ("venäläisten senioriteetti" ja "pienemmän pahan oppi") dogmit puolue pyrki silti juurruttamaan ei-venäläiseen historiankirjoitukseen heti tuoreeltaan.

Historia oli Stalinin ajan Virossa poliittinen ase

Neuvostovallan edustajat pyrkivät järjestelmällisesti ja totaalisesti purkamaan Viron kansallisvaltion myös historiankirjoituksen avulla. Miksi? Tähän kysymykseen voidaan vastata vain asettamalla kysymys, mitä tehtäviä stalinistisella

neuvostohistorialla oli ja miten siinä käytettiin historiaa. Historialla oli NL:ssa sekä eksplisiittisiä, puoluejohdon julkilausumia tehtäviä että implisiittisiä eli tahattomia ja piilotettuja toimintoja ja merkityksiä. 1940-luvun lopussa ja 1950-luvun alussa puolue käytti historiaa Virossa, kuten Latviassa ja Liettuassakin, ennen kaikkea aseena maahan jäänyttä kansallismielistä kulttuuriälymystä sekä maasta paenneita emigrantteja vastaan. Historiapolitiikka oli puolueelle etnisen ja kulttuurillisen identiteetin heikentämisen, assimilaation väline. Kansallisen historian purkaminen oli tärkeä osa Neuvostoliiton virallista nationalismia sekä identiteetti- ja kansallisuuspolitiikkaa.

Vuonna 1948 Viron kommunistisen puolueen (VKP) pääsihteeri Nikolai Karotamm⁴³ vaati, että tasavallan ajan tutkijoiden pitäisi mm. ”paljastaa” Viron porvariston ”peruskäsitteet, niiden sisältö sekä näyttää, miten ne ovat kehittyneet”. Hän vaati myös ”baltiansaksalaisten ja hitleriläis-fasististen virolaisten historiankäsityksen paljastamista”.⁴⁴ Historiankirjoitus olikin 1940-luvun lopulta lähtien yksi propagandataistelun tärkeimmistä rintamalinjoista, kulttuuripolitiikan, koulutus- ja kasvatustieteiden politiikan sekä tiedotus- ja kustannuspolitiikan ohella. Historian käyttö suoranaisena poliittisena aseena näkyi esimerkiksi historioitsija Hans Kruusia vastaan nostetuissa syytöksissä, joissa todisteenä käytettiin hänen itsenäisyyden aikaisia kirjoituksiaan venäläisten ja virolaisten suhteista. Poliittisen asean lisäksi historiankirjoituksen tärkeimpiä funktioita Stalinin ajalla olivat neuvostovallan ymmärrettäväksi tekeminen (rationaalisointi) ja oikeuttaminen (legitimointi), marxismi-leninismien teoreettisen käsitteistön ja kielen juurruttaminen (poliittinen sosialisointi) sekä virolaisten integrointi ”neuvostokansojen suureen perheeseen”.⁴⁵

Puolueen piti kirjoittaa virolaisten historia uudelleen; länsimainen pluralismi ja kansallismielisyys oli juurittava virolaisten ajattelusta ja korvattava se Stalinin näkemyksellä historiasta. Neuvostokielen politisoiva ja militarisoiva diskurssi käsitteineen pyrittiin vakiinnuttamaan viralliseksi puhettavaksi myös historiatekstien välityksellä.

Viron historia integroitiin Venäjän historiaan

Vuosina 1944-1951 Viron sosialistisessa neuvostotasavallassa luotiin puitteet marxilais-leniniläiselle historian tutkimukselle: perustettiin Viron tiedeakatemian historian instituutti, Viron kommunistisen puolueen puoluehistorian instituutti sekä neuvostomallinen sensuuri- ja kustannusjärjestelmä. Tasavallan aikainen kirjallisuus ja muut painotuotteet hävitettiin, kouluopetus uudistettiin ja lisäksi arkistolaitos järjestettiin uudelleen. Samalla loputkin tasavallan aikaisista tutkijoista korvattiin venäjänvirolaisilla historioitsijoilla ja puoluebyrokraateilla.⁴⁶

VKP aloitti määrätietoisien toiminnan kaiken kansallismielisen ajattelun ja toiminnan kitkemiseksi. Tämä ilmeni vuosina 1944-1951 useina kampanjoina ”porvarillista nationalismia” vastaan. Kampanjat kohdistuivat ennen kaikkea älymystöön; VKP:n tavoitteena oli pyyhkiä pois jäänteet itsenäisyyden ajasta, joka näkyi vielä vahvasti mm. Tarton yliopistossa, koululaitoksessa ja paikallishallinnossa. Samalla alkoi propaganda Viron tasavallan mustamaalaamiseksi, johon myös neuvostovirolainen historiankirjoitus valjastettiin.⁴⁷ Käytännössä ”porvarillinen nationalismi” oli lyömäase, jota voitiin käyttää ketä tahansa vastaan, myös puoluejohdon sisäisissä välienselvittelyissä.

Pääsihteeri Karotamm antoi historiankirjoitukselle uudet suuntaviivat vuonna 1945 ”Viron älymystön kongressissa pidetyssä puheessa:

On tutkittava perusteellisesti saksalaisten ja virolaisten vuosisataista taistelua ja sitä, kuinka taistelu kuvastuu kaikilla kansamme kulttuurin aloilla. Tarpeen on myös tutkia Viron ja Venäjän kansojen suhteiden kehitystä ja niiden välistä ystävyyttä. Erityisen tärkeitä on porvarillisen itsenäisyyden periodin tutkiminen, koska se ajanjakso on kylvänyt kansamme keskuuteen kaikkein eniten valheellisia näkemyksiä ja vääriä konseptioita. On pidettävä alati mielessä se, että meidän maamme ja kansamme historia on tärkein väline kansan kasvattamisessa neuvostolaisessa hengessä.⁴⁸

Karotammin lausuma oli tärkeä ohjenuora Viron tasavallan ajan esittämiselle. Sen mukaan Viron tasavalta joutui poliittisesti ”täydelliseen riippuvuuteen imperialistisista maista ja erityisesti viimeisinä vuosinaan fasistisesta Saksasta”. Viron sisäpolitiikassa vallitsi puolueen määritelmän mukaan ”taantumus”, talouden ja etenkin teollisuuden kehitys oli pelkkää ”taantumista”, eikä kulttuurinkaan alalla maa saavuttanut mitään mainitsemisen arvoista. Vuonna

1946 Karotamm totesi, että VKP ei ole koskaan pitänyt Viron tasavaltaa ”mälän muotoa itsenäisenä valtiona”.⁴⁹ Puoluejohdon teesit olivat lähtökohta stalinistiselle kertomukselle Viron tasavallasta. Niiden sisältö ei muuttunut, vaikka keskuskomitean kokoonpano vaihtuikin vuosien 1950-1951 puhdistuksissa. Opinkappaleet oli muotoiltu jo 1930-luvun lopulla Moskovassa.

Kansallisvaltio oli taantumuksellinen välivaihe

Viron itsenäisyyden ajan sovittaminen neuvostososialismin suureen kertomukseen ei ollut helppoa. Viron tasavalta oli selitettävä toisaalta poikkeukselliseksi, mutta toisaalta dialektisen ja historiallisen materialismin ”lakeja” ja ”logiikkaa” noudattaneeksi ilmiöksi. Neuvostokertomus Viron tasavallasta rakentuikin asetelmalle, jossa itsenäisyyden aika nähtiin välivaiheena vuosien 1917 ja 1940 ”vallankumousten” välissä. Tähän tulkintaan päädyttiin NKP:ssa jo vuonna 1940. Silti neuvostovirolaisten historioitsijoiden keskuudessa aiheutti 1950-luvulle asti hämmennystä kysymys, kuuluiko porvarillinen Viro ”sosialismin vaiheeseen”, jonka katsottiin alkaneen vuodesta 1917, vaiko ”kapitalismin vaiheeseen”, johon neuvostomaata ympäröivän maailman katsottiin jääneen.⁵⁰

Viron tasavallan historia oli kesän 1940 tapahtumien ohella koko puolueen historiapolitiikan uskottavuuden tärkein peruskysymys. Itsenäisyyden aikaa ei voitu kuvata positiivisesti, koska sen väitettiin päättyneen fasistiseen diktatuuriin ja vallankumoukseen. Lisäksi kansallisvaltio ei sopinut lainkaan kertomukseen maailmankommunismista. Marxismi-leninismi asetti historian päämäärän ja lopun kommunistiseen yhteiskuntaan, joka voitaisiin saavuttaa vain vallankumouksen ja sosialistisen kehityksen myötä. Kun modernin kansakunnan kertomukset ankkuroivat itsensä kansaan, kansallisvaltioon ja suvereenien valtioiden yhteisöön, kommunismin kertomuksen identifioitumiskohteet olivat luokat, toiset sosialistiset valtiot ja maailmankommunismi. Viron tasavalta oli jo lähtökohdiltaan harmaalla vyöhykkeellä, kapitalismin ja sosialismin periodien välissä sekä alunperin poliittiselta järjestelmältään hyvin radikaali kansanvalta. Stalinin mustavalkoisessa maailmankuvassa ei ollut sijaa kolmannelle tielle: pienille kansakunnille, demokraattisille kansallisvaltioille tai neutraliteetille.

Viron tasavallasta (kuten Suomesta, Latviasta ja Liettuaastakin) teki kiusallisen anomalian ensinnäkin se, että työläisten ylivoimainen enemmistö ei ollut toiminut dialektisen ja historiallisen materialismin mukaisesti, vaan hylännyt vallankumouksen. Tämä oli katkera tappio bolshevikkeille. Neuvostohistoria pyrkikin selittämään Baltian maiden ja Suomen itsenäistymisen Leninin ja puolueen kunniaksi. Puolue näki kansallisvaltioiden synnyn todisteena siitä, että "kansojen vankilasta" vapautuneet kansakunnat saivat määrätä kohtalostaan. Leninkään ei aluksi uskonut, että Venäjän vähemmistökansat valitsisivat pysyvästi parlamentaarisen demokratian. Viron kaltaisia valtioita ei imperialismin teorian mukaan joko pitänyt syntyä tai sitten niiden olisi tullut hävitä kartalta nopeasti suurvaltojen ahnaisiin suihin.⁵¹

Toiseksi Viron "porvarillinen vallankumous", jossa kansallinen porvaristo ja talonpojisto sosialisoi baltiansaksalaisen aateliston maat ja kartanot, oli kaukana kapitalismista. Kolmanneksi Viron elintaso kehittyi 1930-luvulla selvästi nopeammin kuin neuvostomaassa, mikä oli kommunistipuolueelle mahdotonta hyväksyä. Neljäs poikkeavuus oli Viron nopea ja luonteva orientoituminen länteen niin kulttuurissa, taloudessa kuin politiikassakin.⁵²

Vuonna 1954 ilmestyneen Eesti NSV ajaloo periodiseerimisestä -teoksen kirjoittajat Harri Moora, Artur Vassar, Joosep Saat ja Viktor Maamägi totesivat, että vuodet 1920-1940 Viron historiassa eivät kuuluneet sosialismin periodiin, koska Viro (ja muut Baltian maat) oli "revitty irti" Venäjästä ja koska se oli ollut "porvarillis-nationalistinen diktatuuri".⁵³ Toisaalta neuvostovallan pystyttäminen Venäjälle oli aloittanut neuvostohistorioitsijoiden mukaan sosialismin vaiheen maailmanhistoriassa. Viro, Latvia ja Liettua sekä Suomi ja Puola olivat ainoat maat, jotka olivat irroittautuneet pysyvästi Venäjästä, joten ne nähtiin "historian objektiivisia lakeja" uhmanneina ja siksi luonnottomina valtiomuodostelmina. Ero muihin Keski- ja Itä-Euroopan uusiin kansallisvaltioihin oli se, että etenkin Virossa ja Latviassa, mutta myös Suomessa, katsottiin proletariaatin vallankumouksen jo kerran onnistuneen, vuoden 1917 bolshevikkikumouksen yhteydessä. "Porvarillis-nationalistinen" valta palautettiin neuvostotulkinnan mukaan Viroonkin vuosina 1918-1920 länsimaisten aseiden ja joukkojen turvin.⁵⁴

Viron tasavallan ajan periodisoinnista teoksessa vastannut historioitsija Joosep Saat totesi:

Porvarillis-nationalistisen diktatuurin ajanjaksoa Virossa tulee tarkastella taantumuksellisena välivaiheena. Imperialistit, jotka toimeenpanivat aggressiot neuvostovaltiota vastaan, panivat myös porvarillis-nationalistinen hallinnon Viron kansan niskaan. Tämä hallinto vei Viron väliaikaisesti kauas taaksepäin omassa kehityksessään.⁵⁵

Välivaihe-teesillä pyrittiin kumoamaan kansallisen eliitin itsenäisyyden aikana korostama ajatus Eesti Vabariikista virolaisten historian päämääränä, johon kansakunta oli pyrkinyt 1200-luvun alun "itsenäisyystaistelusta" saakka. Vuosisataisen vapaustaistelun myytti oli ollut Virossa erityisen suosittu vuosien 1918-1920 sotien aikana ja 1920-luvun alussa. Nyt tavoitteen saavuttamisesta ja päätepiteestä tuli historian harha-askele.

Eesti vabariik purettiin historiategisteissä

Vuonna 1952 ilmestyneen Eesti NSV ajalugu (kõige vanemast ajast tänapäevani) -yleisesityksen tehtävä oli rakentaa stalinismin mukainen tulkinta virolaisten menneisyydestä ja sitoa se Venäjän ja Neuvostoliiton historiaan. Toinen päätehtävä oli Viron tasavallan totaalinen purkaminen ja sen historian uudelleentulkinta. Tätä kuvaa esimerkiksi se, että itsenäisen Viron viimeiset vaiheet syksystä 1939 kesään 1940 sijoitettiin "neuvostovaltan palauttamista" käsitteleviin päälukuihin; Viron tasavalta esitettiin väistämättömän kehityksen seurauksena rappeutuneena valtiona. Tällaisten kerronnallisten keinojen avulla neuvostovaltan "palauttaminen" pyrittiin esittämään luonnollisena ja historian lakeja noudattaneena prosessina.⁵⁶

Kertomus Viron tasavallasta sisälsi myös monia koko Viron SNT:n historian läpäiseviä teemoja. Näitä olivat ennen kaikkea virolaisten ja venäläisten "vuosisatainen ystävyys" sekä ajatus, jonka mukaan läntiset valloittajat ovat aina pyrkineet käyttämään Baltiaa Venäjälle suuntautuvan hyökkäyksensä tukikohtana. Kolmas keskeinen teema oli vuosisatainen "luokkataistelu" riistäjien ja riistettyjen välillä. Tähän liittyi vahva kansallinen aspekti; saksalaisen maanomistajaluokan ja virolaisen talonpojiston vastakkainasettelu, jota neuvostohistoriankirjoitus yritti hyödyntää. Neljänneksi Baltian ajateltiin kuuluvan luonnollisena osana Venäjään niin kulttuurillisesti, taloudellisesti kuin poliittisestikin.

Imperiumin negatiivisista ilmiöistä ei täysin vaiettu, mutta niitä lievennettiin mm. pienemmän pahan oppia soveltamalla.⁵⁷

Edellämainituista teemoista mielenkiintoisin tässä yhteydessä on kolmas eli "luokkataistelu" ja sen muovaaminen neuvostohistoriankirjoituksessa kansallishenkiseksi antagonismiksi. Luokkataistelu-teema hallitsi muutenkin Viron tasavallan kuvausta ensimmäisessä Viron SNT:n historian yleisesityksessä. Yhteiskuntaluokkien vastakohtaisuus nähtiin virolaisten historian suurena kertomuksena, jonka katsottiin alkaneen jo 1200-luvun itsenäisyyskamppailusta saksalaisia ja tanskalaisia valloittajia vastaan. "Luokkataistelu" yhdistettiin myös mekaanisesti mm. virolaisten talonpoikien lukuisiin kapinoihin sekä virolaisten kansalliseen heräämiseen 1800-luvun jälkipuoliskolla. "Luokkataistelu"-teemaa soveltamalla voitiin toistuvasti havainnollistaa dialektiikan ja materialismin lakien voimaa.

Viron yhteydessä kertomusta sävytti vahva vastakohtaisuus saksalaisten ja virolaisten välillä. Tätä antagonismia ei neuvostohistoria suinkaan hylännyt, vaan hyödynsi sitä. Kansallinen kertomus virolaisten vastarinnasta ja pyrkimyksestä itsenäisyyteen sovitettiin osaksi "luokkataistelua". Virolaisten päämäärä ei ollut neuvostotulkinnan mukaan silti koskaan ollut kansallisvaltio, vaan "vapautuminen riistosta" ja pääsy Venäjän kansojen yhteyteen.

Luonnoton, epävakaa ja epäonnistunut

Neuvostohistoria kuvasi Viron tasavallan jo Stalinin ajalla siten, että se näytti luonnottomalta, epävakalta ja epäonnistuneelta. Vaikka näitä käsitteitä ei käytetty julkisesti, rakennettiin kertomus periodisoinniltaan ja juonirakenteeltaan siten, että lukijan hallitsevaksi mielikuvaksi jäi käsitys "historian lakeja" ja "edistystä" vastaan turhaan kamppailleesta yhteiskuntajärjestelmästä.

"Luonnottoman" Viron tasavallasta teki kaksi asiaa. Ensinnäkin se oli itseenäistynyt eli "revitty keinotekoisesti ja väkivaltaisesti irti" Venäjästä. Tällainen tulkinta oli tyypillinen Stalinin ajan historiankirjoitukselle, jossa Venäjän menestystarina paisui ylihistoriallisiin mittoihin. Hrushtshovin ns. suojasään jälkeen venäläisten senioriteettia ja pienemmän pahan oppia sovellettiin peitellymmmin ja Viron tasavallankin historiassa alkoi näkyä teoretisioivempia tulkintoja.

Neuvostohistoria korosti ennen kaikkea porvariston vallan luonnottomuutta, koska neuvostotulkinnan mukaan Virossakin oli vuosina 1917-1918 tapahtunut ”proletaarinen vallankumous”. Näin ollen vuoden 1940 ”vallankumous” oli neuvostokertomuksen päätepiste ja avain: Viron ”työkansa” oli koko ajan halunnut palauttaa neuvostovallan ja liittyä NL:oon. Kertomuksen alajuonet, ”riiston ja terrorin syveneminen” sekä ”luokkataistelun kärjistyminen” vahvistivat kuvaa tapahtumien vääjäämättömästä kulusta kohti ”vallankumousta”, joka nähtiin historian oikaisuna. Tulkinta perustui päämäärästä lähtevälle, finalistiselle selitykselle ja deduktiiviselle päättelylle.

Poliittinen ja sosiaalinen epävakaus oli neuvostokertomuksen keskeisiä juonirakenteita. Neuvostohistorian kirjoitus liioitteli kommunistien yhteiskunnallista merkitystä; Viro kuvattiin epävakauden ja luokkaristiriitojen leimaamana taistelukenttänä, jossa porvaristo vastasi ”terrorilla” työväestön pyrkimyksiin. Positiivisista talouden, työelämän ja elintason kehityspiirteistä vaiettiin. Toinen väitetyn epävakauden syy oli se, että kansallisvaltion nähtiin olleen vain varakaimman porvariston projekti; kansan enemmistön väitettiin tahtovan neuvostojärjestelmän ”palauttamista”. Virolaisbolshevikki Viktor Kingissepp oli ollut jo vuonna 1920 sitä mieltä, että Viron itsenäinen tasavalta oli vain ”porvarillisen vastavallankumouksen tunnuslause ja taisteluhuuto”, koska porvaristo oli perustanut itsenäisen valtion ”luokkasodan tuleessa”.⁵⁸ Myös Viron kansainvälisen aseman ja ”neuvostovihamielisen” ulkopolitiikan nähtiin tehneen Virosta epävakaa ja turvattoman. Stalinin historiassa Viro nähtiin vain yhtenä uusista pikkuvaltioista, joiden olemassaolo perustui ”lännen imperialistien” tukeen.

Kertomus kahden Viron kamppailusta

Kuvaavin esimerkki siitä, miten stalinismin aikainen käsitys valtiosta ja kansasta sekä virallinen nationalismi näkyivät ensimmäisissä Viron tasavaltaa käsitelleissä neuvostohistorian teksteissä on vuoden 1952 Eesti NSV ajaluguun sisältynyt väite kahden Viron kamppailusta. Tällä retoriseen käsite-erotteluun perustuvalla argumentilla pyrittiin kumoamaan aiempi tulkinta Viron tasavallan olemuksesta sekä antamaan ”vallankumoukselle” selitys, mielekkyyys ja oikeutus.

Aiheesta kirjoittanut Gustav Naan totesi: "Kaksi Viroa, työväen Viro ja porvarillinen Viro, taistelivat elämästä ja kuolemasta".⁵⁹ "Luokkataistelu"-teema sai stalinismille ominaisen lisämerkityksensä. Lukijan annettiin ymmärtää, että "porvarillinen Viro" oli valtiona täysin epälegitiimi, koska vuosina 1917-1918 oli myös ollut olemassa "proletaarinen Viro", lyhyeksi aikaa julistettu Viron työkan-
san kommuuni. Neuvostovaltiolle oli siis olemassa dialektinen perusta ja historiallinen oikeutus.

Stalinistisen historiankirjoituksen valtiokeskeisyys ja nationalismi näkyivät myös siinä, miten Naan määritteli kaksi Viroa. Porvarillis-nationalistinen Viro oli "kulakkien, teollisuusyrittäjien ja keinottelijoiden sekä heidän lahjottavissa olevien johtajiensa" Viro, jonka tehtävänä oli ylläpitää "aikansa elänyttä" kapitalistista järjestelmää ja turvata "vähemmistön rikastuminen kurjuutta ja piinaa kärsivän työtätekevän enemmistön kustannuksella".⁶⁰

Työkansan Viro oli todellisempi, edustavampi ja luonnollisempi. Naanin mukaan se oli "työväenluokan ja patrioottisen kommunistisen puolueen Viro, joka ajoi omassa toiminnassaan kansan työtätekevän enemmistön etuja ja taisteli lakkaamatta neuvostovaltan palauttamisen puolesta".⁶¹ Väitteellä paitsi korostettiin luokkaristiriitoja, myös pyrittiin vakuuttamaan lukija siitä, että VKP johti työväenluokkaa Virossa. Naanin mukaan "työkansan Viro näki imperialistisessa lännessä oman verivihollisensa, joka oli nostanut valtaan kansan petturit, riisti maata orjuuttavilla lainoilla ja ryöväsi sen luonnonvarat". Lännen sijaan "työkansan Viro" suuntasi katseensa neuvostomaahan, jonka edistyksellistä ja esimerkillistä vaikutusta Viron työkansaan Naan painotti.⁶²

Proletariaatin ja porvariston taistelu rinnastettiin kahden valtion väliseen kamppailuun. Naanin väite oli kuitenkin niin Leninin ajatusten vastainen, että siitä luovuttiin Stalinin kuoleman jälkeen. Kahden Viron -teema kuvastaa Stalinin aikana yleistä kerronnallista ja retorista asetelmaa, jossa "kommunistien johtama työkansa" pyrittiin esittämään yhtenäisenä, oppositiossa olleena, mutta patrioottisena enemmistönä, kun taas pienen valtaapitävien klikin väitettiin olleen epäisänmaallisia.

Neuvostohistoriankirjoituksen pyrkimyksenä oli todistaa, että porvarillinen eliitti ei voinut ajaa kansakunnan etua. Sille oli tärkeätä paitsi osoittaa, että kansallinen porvaristo toimi vain itsekkäin motiivein, myös todistaa, että porvaristo

ei ollut oikeasti kansallismielistä, vaan se oli ulkomaisen pääoman ja imperiaalistien ”juoksupoika” Virossa. Näin neuvostohistoria pyrki myös hyödyntämään lukijoiden isänmaallisia tuntemuksia. Kommunistiselle puolueelle oli hyvin tärkeätä saada Viron tasavalta määriteltyä sosialistisen järjestelmän vastakohtaksi. Niinpä vuoden 1952 yleisesitysikin hyökkäsi rajusti keskeisiä parlamentaarisen demokratian ominaispiirteitä vastaan. Itsenäinen Viro määriteltiin ”porvarillis-nationalistiseksi diktatuuriksi” ja Konstantin Pätsin autoritaarisen hallinnon ajalla (1934-1940) se oli ollut jopa ”fasistinen diktatuuri”. Vuonna 1920 voimaan astuneen, hyvin demokraattisena pidetyn Viron perustuslain merkitys oli Eesti NSV ajalugussa se, että se ”vakiinnutti porvariston vallan” ja ”naamioi porvarillis-nationalistisen diktatuurin demokraattisuudella”. Tulkinta oli peräisin Viktor Kingisseppiltä, joka oli määritellyt demokratian ja itsenäisyyden kahdeksi Viron porvariston ”perusvalheeksi”.⁶³

Viron asema maailmantaloudessa oli neuvostotulkinnan mukaan ”puolisiirotmaa” ja lännen ”maatalouslisäke”. Tukenaan Naan käytti Leninin imperialismin teoriaa, jossa kapitalistinen maailma jaettiin suurpääoman etuja toteuttaviin imperialistisiin maihin ja ”muodollisesti itsenäisiin” valtioihin.⁶⁴ Viron ulkopoliitikasta oli tarpeen kertoa vain siltä osin, kuin se tuki tätä määritelmää. Neuvostotulkinnan mukaan Viron porvaristo pyrki yhdistymään ”anglo-amerikkalaisen blokin neuvostovastaiseen politiikkaan” ja tekemään Virosta osan ”neuvostovastaista puskurivyöhykettä”.

Samalla, kun Viron tasavallan olemassaolon oikeutusta ja kansallista käsitystä historiasta purettiin, uudet vallanpitäjät kirjoittivat kertomusta Neuvostovi-rosta, jonka juuret löydettiin vuosien 1918-1919 Viron työkansan kommunistista. Vaikka kertomus perustui luokkataistelun asetelmiin, siinä pyrittiin hyödyntämään myös nationalistisen historiankirjoituksen keinoja, kuten kansallisia sankareita ja etnisiä viholliskuvia. Stalinin aikana sankareiden nostaminen jalustalle oli vaikeaa, sillä muutamaa poikkeusta lukuunottamatta virolaiskommunistit, joista useimmat olivat kuolleet Stalinin puhdistuksissa, leimattiin vallankumouksen pettäjiksi. Myöhempi rehabilitointikaan ei auttanut; puolue ja vallankumoussankarit jäivät useimmille virolaisille lukijoille vieraiksi ja vastenmielisiksi. Ihmisten muistia ei voinut pyyhkiä pois, eikä kertomusta kansakunnasta voitu luoda tyhjäksi.

Tulkinta Viron historiasta osana virallista nationalismia

Kansallisilla myyteillä ja kertomuksilla oli 1800- ja 1900-lukujen Euroopassa tärkeä tehtävä; ne paitsi lujittivat yhteenkuuluvuuden tunnetta ja pitivät kansakuntaa koossa, myös antoivat sille mielen ja merkityksen; kansakuntaan vahvasti identifioiduille yksilölle jopa elämäntehtävän, jonka "historia" tai "kohtalo" oli määrännyt. Ne olivat samanaikaisesti sekä eliitin itseymmärrystä että tietoisista identiteettipolitiikkaa, jotka kietoutuivat ajankohtaisiin poliittisiin ja kulttuurillisiin kamppailuihin.

Suurten kansallisten kertomusten muodossa ilmenneet uskomukset kansakunnan yhteisestä kohtalosta niin menneisyydessä kuin tulevaisuudessakin ohjasivat vahvasti myös 1900-luvun alun virolaisen kansallisen eliitin toimintaa. Sen päämääränä oli poliittinen itsemääräämisoikeus eli suvereeni ja tunnustettu kansallisvaltio. Kuten Viron uudelleenitsenäistyminen vuosina 1987-1991 osoitti, kertomus kansakunnasta ei ollut ollut vain porvariston poliittista retoriikkaa, jota käytettiin omien luokkaetujen turvaamiseen. Kansakunnasta ja kansallisvaltiosta oli itsenäisyyden ja myös neuvostovallan aikana tullut osa virolaisten enemmistön identiteettiä, jonka muuttamiseen neuvostokertomukset luokkataistelusta tai sosialismin rakentamisesta eivät kyenneet.

Marxilaisessa ajattelussa sekä kansa että luokka olivat historiallisia ilmiöitä, jotka sitoivat yksilöä ja estivät häntä vapaasti toteuttamasta itseään. Mutta kansa ja kansakunta olivat, toisin kuin luokka ja luokkayhteiskunta, virheellisiä lähtökohtia sosiaalisen todellisuuden ymmärtämiselle. Kansa ei marxilaisen tulkinnan mukaan viime kädessä perustunut muuhun kuin porvariston mielikuvitukseen. Se oli kapitalistisen yhteiskunnan ylärakenteen tuottama kuviteltu yhteisö, mutta sellaisena harhaanjohtava. Solidaarisuus perustui marxilaisen näkemyksen mukaan nationalismissa porvariston luokkaetujen puolustamisesta syntyvään yhteenkuuluvuuden tunteeseen, jonka porvaristo pyrki laajentamaan kollektiiviseksi identiteetiksi peittääkseen luokkavastakohtaisuudet. Vain yksilö, joka ymmärsi asemansa tuotantovoimien ja tuotantosuhteiden muovaamassa todellisuudessa, saattoi nähdä historian oikein ja pyrkiä vapautumaan luokkansa kahleista.

Stalinistinen kansa- ja valtiokäsitys oli kuitenkin ristiriidassa marxismin perusnäkemysten kanssa monessa kohdin. Leninismin ja venäläiskansallisen na-

tionalismin sekoitus vaikutti vahvana, kuten olen edellä pyrkinyt tuomaan esiin, myös neuvostovirolaisessa historiankirjoituksessa ja sen tulkinnoissa Viron tasavallasta. Historiankirjoituksen virallinen nationalismi, jolla yritettiin luoda sosialistista kansakuntaa heikentämällä vähemmistökansojen identiteettiä ja vahvistamalla enemmistön hegemoniaa, oli peittelemättömyydessään yksi syy siihen, miksi virolainen lukijakunta ei voinut ottaa vakavasti neuvostokertomusta. Tärkeimmät syyt olivat kuitenkin neuvostohistorian vastaamattomuus suullisesti välittyneen tiedon ja arvojen kanssa sekä marxismi-leninisin opinkappaleiden ja kielen vieraus.⁶⁵

Kuten Anderson on todennut, nationalismia ei voi ymmärtää vain itsetietoisesti ylläpidettynä poliittisena ideologiana, vaan sitä tulee tarkastella yhteydessä siihen laajaan kulttuuriseen järjestelmään, joka edelsi ideologiaa.⁶⁶ Neuvostovallan edustajat eivät nähneet tätä. He yrittivät tosissaan, mutta turhaan, vakuuttaa virolaisille, että kansallisuusaate oli menneen maailman kuolinkouristuksissa syntynyt, proletariaatille turmiollinen ideologia, joka perustui virheelliselle näkemykselle todellisuudesta. Samoin kansallisvaltio, joka symboloi kansallisuusaatetta, oli väärä, ”historian lakien” ennakolta tuomitsema päämäärä. Neuvostojohtajat uskoivat, että vähemmistökansojen kansallistunne ja nationalismi voisivat yhtä hyvin kadota vuosisadassa, jona aikana se oli marxismi-leninisin mukaan syntynytkin. Mutta lopulta se, että historian hallitsijat pyrkivät pyyhkimään kansakunnan muistista kaksi vuosikymmentä vain vahvasti kansallista historiankäsitystä. Se mitä muuten ei muistettu, täytyi kertoa yhä uudelleen.

Vaikka neuvostovalta pyrki lähes 50 vuotta heikentämään virolaisten etnistä ja kulttuurillista identiteettiä, se ei onnistunut. Kertomus kansakunnasta ja sen pyrkimyksestä määrätä itse kohtalostaan osoittautui vahvemaksi kuin maailmankommunismien tai neuvostosocialismin kertomukset. Vallan huipulla luodut neuvostokertomukset eivät tarjonneet aidoiksi koettuja samastumiskohteita, kuten kansallisia päämääriä tai kansallisia sankareita, joita olisi ihailtu varauksettomasti. ”Sosialismin rakentaminen neuvostokansojen suuressa perheessä” tai ”työväenluokan ja vallankumouksen esitaistelijat” eivät pystyneet syrjäyttämään kansallisia uskomuksia, myyttejä ja symboleja.

Viitteet

- 1 Smith, Graham: *Nationalities Policy from Lenin to Gorbachev*. Teoksessa *The Nationalities Question in the Soviet Union*. Ed. By Graham Smith. London and New York 1990, 6.
- 2 *Eesti NSV ajalugu* (kõige vanemast ajast tänapäevani). Toim. G. Naan. Tallinn 1952, 388-394. Ks. myös *Neuvostoliiton historia. Lyhyt katsaus*. Vieraskielisen kirjallisuuden kustannusliike, Moskovasa. (todennäköisesti 1961), 328.
- 3 Arkipuheessa kansallisvaltiolla tarkoitetaan valtiomuotoa, jonka poliittisesti ja maantieteellisesti rajaamalla alueella elävät ihmiset kokevat muodostavansa yhtenäisen kansakunnan. Kansallisvaltiolla tarkoitetaan tässä artikkelissa kuitenkin valtiota, jonka poliittinen, hallinnollinen ja kulttuurillinen eliitti käyttää olemassaolonsa ja toimintansa perusteluna ideaa yhtenäiseksi koetun ja/tai väitetyin kansakunnan muodostamasta valtiosta. Vaikka nojautun tässä lähinnä Benedict Andersonin näkemykseen, jonka mukaan modernin kansallisvaltion idea palautuu kansakunnan ideaan, en kiistä, etteivätkö kansakunnan muotoutumiseen voisi vaikuttaa myös yhteisön jakamat muistot yhteisesti koetusta menneisyydestä, yhteisen kulttuurin ja kielen muodostamat siteet yhteisön sisäisessä kommunikaatiossa tai esim. käsitykset yhteisön jäsenten keskinäisestä tasa-arvoisuudesta. Yhteiset muistot, yhteinen kieli ja kulttuuri sekä yhteiset arvokäsitykset ovat keskeisiä kansakuntaa rakentavia ilmiöitä mm. Miroslav Hroch:n mukaan. Ks. tarkemmin Hroch, Miroslav: *From National Movement to the Fully-formed Nation: The Nation-building Process in Europe*. Teoksessa *Mapping the Nation*. Ed. by Gopal Balakrishnan. New York and London 1996, 79. Andersonin määritelmästä ks. tarkemmin Anderson, Benedict: *Imagined Communities, Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised edition. London New York 1991, 5-7.
- 4 *Eesti NSV ajalugu* 1952, 373-388.
- 5 Document 5.22, The 1936 Constitution. Teoksessa: Sakwa, Richard: *The Rise and Fall of the Soviet Union 1917-1991*. Routledge Sources of History. London and New York 1999, 206-210.
- 6 Zetterberg, Seppo: Venäjästä Neuvostoliitoksi. Teoksessa *Venäjä historian*. Keuruu 2000, 371.
- 7 Ks. esim. Raun, Toivo U.: *Viron historia* 1989, 77-79, 99-106; Parming, Tõnu & Järvesoo, Elmar: Introduction. Teoksessa *A Case Study of a Soviet Republic. The Estonian SSR*. Edited by Tõnu Parming and Elmar Järvesoo. Boulder 1978, 3-4.
- 8 Kuvitellun yhteisön määritelmästä ks. tarkemmin Anderson 1991, 5-7.
- 9 Gerner, Kristian & Hedlund, Stefan: *The Baltic States and the End of the Soviet Empire*. New York and London 1993, 49-50, 54-57.
- 10 Neuvostopropagandasta ks. esim. Eesti NSV ajalugu 1952, 373-388. Ks. myös Gerner & Hedlund 1993, 57.
- 11 Virallisesta nationalismista Romanovien Venäjällä ks. esim. Anderson 1991, 85-87.
- 12 Anderson 1991, 83-111.
- 13 Ks. tarkemmin Grönholm, Pertti: *Kansallisen epäonnistumisen historia. Neuvostovirolaisen historiankirjoituksen kertomus ja tulkinnat Viron tasavallan ajasta*. CD-ROM, painamaton väitöskirja. Turku 2001, 49-56.
- 14 *A Dictionary of Marxist Thought*. Edited by Tom Bottomore. Worcester 1983, 346-349, hakusana "nationalism".
- 15 V.I. Lenin: Critical Remarks on the National Question (1913) Teoksessa: *V. I. Lenin, Collected Works*, 4th English Edition, Progress Publishers, Moscow, 1964, Vol. 20, 21-26, 34-35.
- 16 Leninin suhtautumisesta Venäjän reuna-alueiden itsenäistymispyrkimyksiin Ks. esim. V.I. Lenin: Speech on the National Question in Seventh All-Russian Conference of the R.S.D.L.P.(B.) (29.4.1917). <http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1917/apr/24-29/29d.htm>.
- 17 J.V. Stalin: *Marxism and the National Question*. First Published in Prosveshcheniye 3-5, 1913. <http://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1913/03.htm>.
- 18 Zetterberg 2000, 365.
- 19 Ks. tarkemmin Bohr, Anette: Turkmen. Teoksessa *The Nationalities Question in the Soviet Union*. Ed. By Graham Smith. London and New York 1990, 230.
- 20 Zetterberg 2000, 371; Smith 1990, 4-6.
- 21 Smith 1990, 6.
- 22 Hobsbawm, Eric: *Nationalismi*, Tampere 1992, 182-183.
- 23 Stalinin kriteerit Keski-Aasian heimoyhteiskuntien jakamiseksi erillisiksi kansakunniksi olivat taloudellinen, kulttuurillinen ja alueellinen yhtenäisyys sekä kieli. Neuvostojohdon keskeisenä motiivina neuvostotasavaltojen perustamisessa oli panislamilaisen ja panturkilaisen liikkeen vaikutuksen eliminointi Keski-Aasiassa. Ks. tarkemmin Bohr, Anette: Turkmen. Teoksessa *The Nationalities Question in the Soviet Union*. Ed. By Graham Smith. London and New York 1990, 230.

- 24 Smith, 1990, 5.
- 25 Tillett, Lowell: *The Great Friendship. Soviet Historians on the Non-Russian Nationalities*. Durham 1969, 23.
- 26 J.V. Stalinin puhe VKP(b):n 12:nnessa puoluekokouksessa 17.-25.4. 1923. Teoksessa *J. V. Stalin Works*. Moscow 1953, Vol. 5, 255-256.
- 27 J.V. Stalinin kirjoitus Pravdassa: The International Character of the October Revolution. On the Occasion of the Tenth Anniversary of the October Revolution. Pravda, No. 255, November 6-7, 1927. Teoksessa *J. V. Stalin, Problems of Leninism*, Beijing 1976, 270-272.
- 28 J.V. Stalinin kirje (päiväty 18.3.1929): The National Question and Leninism. Teoksessa *J.V Stalin, Works*. Moscow 1954, Vol. 11, 348.
- 29 Stalin 1954, 352-354.
- 30 Stalin 1954, 354-355, 369.
- 31 Stalin 1954, 358-359.
- 32 Stalin 1954, 366-368.
- 33 Barber, John: *Soviet Historians in Crisis*, 1928-1932. Hong Kong 1981, 139-144; Karlsson, Klas-Göran: *Historia som vapen. Historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985-1995*. Stockholm 1999, 73-74.
- 34 Duncan, Peter: Ideology and the National Question. Teoksessa *Ideology and Soviet Politics*. Edited by Stephen White and Alex Pravda. Hong Kong 1988, 185-186. Vrt. Anderson 1991, 83-111.
- 35 Karlsson 1999, 81-83.
- 36 Stalin 1954, 352-368.
- 37 Tillett 1969, 7-11, 97-100, 110-148.
- 38 Tillett 1969, 16-17, 42, 66.
- 39 Grönholm 2001, 59-60.
- 40 Ks. esim. Shtepa, Konstantin: *Russian Historians and the Soviet State*. New Brunswick 1962, 293-296.
- 41 Grönholm 2001, 53-54.
- 42 Tillett 1969, 23-25.
- 43 Nikolai Karotamm oli syntyperäinen virolainen, joka toimi VKP:n pääsihteerinä vuosina 1944 – 1950. Hänet erotettiin porvarillisesta nationalismista syytettynä. Grönholm 2001, 65-66.
- 44 Veispak, Teet: Ajalooteadusest kui venestuse ideoloogia kandjast (1944-1952). *Looming* 9/1990, 1264-1265.
- 45 Neuvostovirolaisten historian yleisesitysten funktioista tarkemmin, Grönholm 2001, 433-454.
- 46 Grönholm 2001, 69-81.
- 47 Porvarillisen nationalismin vastaisista kampanjoista ks. Grönholm 2001, 64-69, 81-98.
- 48 Veispak 1990, 1262.
- 49 Veispak 1990, 1264.
- 50 Neuvostotutkijoiden periodisointikeskustelusta ks. tarkemmin Moora et al. 1954, 67.
- 51 Ks. tarkemmin Leninin suhtautumisesta porvarillisiin valtioihin ja imperialismiin V.I. Lenin: *Valtio ja vallankumous* (1917). <http://www.sci.fi/~lenin/valtio.htm>; V. I. Lenin: *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism* (1916). <http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1916/imp-hsc/index.htm>.
- 52 Ks. tarkemmin itsenäisen Viron kehityksestä esim. Raun, Toivo U.: *Viron historia*, Keuruu 1989, 142-183.
- 53 Moora, H., Vassar, A., Saat, J., Maamägi V.: Eesti NSV ajaloo periodiseerimisest. Tallinn 1954, 67.
- 54 Moora et al. 1954, 67-68.
- 55 Moora et al. 1954, 68.
- 56 Grönholm 2001, 105-109.
- 57 Grönholm 2001, 417-418.
- 58 Kingissepp, V.: Kellele iseseisvus, kellele ike. (Alkuteos ilmestynyt 1918). Teoksessa V. Kingissepp: *Kellele iseseisvus, kellele ike*. Tallinn 1946, 16.
- 59 Eesti NSV ajalugu 1952, 333.
- 60 Eesti NSV ajalugu 1952, 333.
- 61 Eesti NSV ajalugu 1952, 333.
- 62 Eesti NSV ajalugu 1952, 333.
- 63 Kingissepp, V.: Iseseisvuse ike all (Alkuteos ilmestynyt 1920). Teoksessa V. Kingissepp: *Kellele iseseisvus, kellele ike*. Tallinn 1946, 144, 204-205; Eesti NSV ajalugu 1952, 332.
- 64 Eesti NSV ajalugu 1952, 328-329.
- 65 Grönholm 2001, 468-491.
- 66 Anderson 1991, 12.